

IMAGINEA AFRICII ÎN CULTURA ROMÂNĂ DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. ORIZONT GEOGRAFIC — ORIZONT MENTAL

Cercetarea integrării în perimetrul culturii românești din secolul al XIX-lea a unor realități extraeuropene, în cazul de față al Africii, este un domeniu pe cât de inedit, pe atât de generos.

Deschiderea de care dau dovadă preocupările cărturarilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea față de realitățile și geografia unor teritorii oarecum „exotice“, este motivată nu atât de savoarea unei pure curiozități livrești, ci mai ales de incisivitatea cu care pătrunde în cunoașterea și implicit în conștiința unei epoci, redimensionarea cadrului spațiu-temporal al lumii, a ritmului istoric, datorită progresului economico-social (și în consecință și cel mental) al secolului al XVIII-lea și a primei jumătăți a secolului al XIX-lea.

Am pornit de la un precedent teoretico-formal: modul în care istoricul american Crane Brinton¹, abordând problema „nașterii gândirii moderne“, sesizează distincțiile mereu ascendente ale diverselor etape de „istorie intelectuală“ sau de „istorie a ideilor“ din evul mediu pînă în secolul al XX-lea, amplitudinea în permanentă amendabilă a viziunii omului asupra lumii înconjurătoare. Astfel, secolul al XVIII-lea definit de Crane Brinton, drept „New Cosmology“, secolul progreselor științei, tehnicii, al cunoașterii în general, se convertește, în planul istoriei ideilor, într-un evantai bogat de opinii, gusturi, mereu multiplicat, în care cunoașterea „noncumulativă“ (aritmetică) se transformă în cele din urmă în cunoaștere „cumulativă“ (geometrică), în care cunoaștere, de altfel, se situează și viziunea mereu crescîndă asupra cadrului spațial, geografic. „Căci dacă viața socială și cultura te scot din stihile începutului, ele te aruncă în alte elemente, cu alte orizonturi decît cele imediate, astfel încît cunoști că un om a fost modelat de societate și cultură, nu după lucrurile distincte pe care le-a înregistrat, ci după lucrurile și oamenii pe care i-a dizolvat în elementul și orizontul său cel nou căpătat“².

În datele concrete ale acestui nou orizont, aceasta ar însemna conform opiniei lui Crane Brinton, călătorii mai rapide, adică accesul

---

¹ Crane Brinton, *The shaping of modern thought*, Prentice — Hall, Inc. Englewood Cliffs, N. I., 1963, pp. 108—139.

² Constantin Noica, *Creație și frumos în rostirea românească*, București, 1973, p. 159.

nemijlocit și mijlocit (informațiile transmise) în regiuni și despre regiuni extraeuropene. Acest lucru este cu atât mai semnificativ cu cât o călătorie nu înseamnă numai o transmutație în contextul unor coordonate fizice, ci mai mult, o călătorie trimite întotdeauna la o „geografie a ideilor“³, la dinamizarea spirituală, pentru că orizontul geografic este numaidecît un orizont spiritual, sau așa cum foarte convingător remarcă Nicolae Iorga; omul face trecerea de la „vecinătate la orizont“⁴ și prin aceasta se procedează la o rupere a ordinii cosmice tradiționale⁵. O realitate geografică impregnată cu medievalitate și intermediată pînă acum prin simbolistica unei cartografii creștine din secolele precedente este restituită prin datele pozitive ale literaturii sau memorialelor de călătorie, astfel încît „noua cosmologie“ ajunge să însemne un „univers înțeles exact“⁶.

Secolul al XVIII-lea, dar mai ales secolul al XIX-lea, al „dezvoltării noii cosmologii“, care se află în domeniul istoriei intelectuale sub influența științelor, este de altfel secolul dezbaterii și analizei taxonomice, morfologice, al statisticii și comensurabilității.

Comensurabilitatea, mereu evidentă în evaluarea lumii înconjurătoare se realizează și prin informația bogată din domeniul geografiei⁷, care ajunge în cele mai diverse categorii sociale de cititori. În acest sens, pline de sugestii sînt afirmațiile lui F. Brunetière cînd arată că „luminile“ răspîndite în ultimele straturi ale societății trezesc „curiozități inedite“, astfel încît pe la 1710—1711, în rîndul „soldaților și căruțașilor se schimbau păreri despre rotunjimea globului și antipozi“⁸.

Literatura geografică face parte din categoria „cărților funcționale“⁹, la care omul se adresează pentru a se documenta asupra cadrului fizic în care trăiește. De altfel, pe plan european, constată R. Escarpit, în condițiile secolelor XVIII și XIX, există un succes deosebit al literaturii și povestitorilor călători¹⁰ sau al compilațiilor și împrumuturilor din memorialele marilor călători și exploratori și care îmbracă forma sau a unor reportaje exacte, pozitive asupra ținuturilor vizitate, sau a ficțiunilor literare. Trebuie să remarcăm, de asemenea, faptul că pe lângă inovațiile formale ale notelor și memorialelor de călătorie din secolele XVIII—XIX, se recunosc și inovații virtuale, de fond, vis-à-vis de o evoluție îndeosebi sesizabilă în planul mentalului. Astfel, dacă în secolele anterioare exista o preocupare prioritară în literatura călătoriilor față de teritoriile genealogiei creștinismului (Orientul Apro-

³ Paul Hazard, *Criza conștiinței europene*, București, 1973, pp. 20—27.

⁴ Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 242—243.

⁵ Alexandru Duțu, *Intelligence et imagination a l'aube des cultures modernes sud-est européennes*, în „RÉSEE“, XVII, 1979, nr. 2, p. 325.

⁶ Crane Brinton, *op. cit.*, p. 110.

⁷ Alexandru Duțu, *Les Lumières au Moldavie et le contexte sud-est européen*, în „R.H.H.“, VI, 1967, nr. 2, p. 279.

⁸ Ferdinand Brunetière, *Studii de literatură franceză*, București, 1977, p. 331.

⁹ Alexandru Duțu, *Intelligence et imagination...*, p. 315.

¹⁰ Robert Escarpit, *De la sociologia literaturii la teoria comunicării*. București, 1980, p. 98.

piat), o descriere a spațiului „copilăriei omului”¹¹, care este în cele din urmă o descriere pe coordonate temporale — revenind la adevărul expus de Jacques Le Goff că în evul mediu „realitatea este în cele din urmă creștinătatea”¹², în condițiile secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea se vizează alte spații geografice: american, rus, african etc. O altă inovație de fond, sensibilă, este aceea că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se instalează definitiv în mentalul colectiv faptul că „timpul și spațiul pot avea alte dimensiuni decât cele consacrate”¹³.

Cultura română din prima jumătate a secolului al XIX-lea față în față cu o astfel de realitate, care a însemnat accesul la informația relativă la spații geografice mai puțin cunoscute, a răspuns în mod specific, integrând în preocupările cărturărești și acest domeniu, mai ales că în această perioadă notele de călătorie „inspirate de spiritul luminozilor și romantismului”¹⁴ devin din ce în ce mai constante într-o anume tematică a lecturilor.

Imaginea Africii în cultura română a fost în istoriografia noastră dezbătută în foarte puține lucrări, dintre care amintim mai semnificative sau ca deschizătoare de drum în acest sens, cele ale lui V. Căndea¹⁵ și V. Urum¹⁶ și mai nou M. Anghelescu¹⁷.

Dacă prima lucrare urmărește interferențele culturale și religioase între cultura română și Africa, cea de a doua poartă amprenta cu prioritate a receptării în societatea românească a social-politicului din continentul african, remarcându-se în special o anume atitudine critică a societății românești din secolul al XIX-lea față de problema sclavajului¹⁸ fiind lesne de înțeles că acest spirit critic față de anacronismul pe care-l reprezintă sclavajul, s-a instalat în preajma intensei mișcări de idei a românilor din Principate în fața obiectivelor de eliberare socială și națională post-pașoptiste.

Lucrarea lui M. Anghelescu este o foarte documentată antologie de texte ale călătorilor sau cărturarilor români despre Africa, cu un amplu și pertinent studiu introductiv.

¹¹ François Furet, *Histoire du livre dans la société moderne. Recherches, méthodes, problématique*, în „R.R.H.”, IX, 1970, nr. 3, p. 515.

¹² Jacques Le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, București, 1970, p. 198.

¹³ Alexandru Dușu, *Modele, imagini, privesți*, București 1979, p. 55.

¹⁴ George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, București, 1969, p. 85; Cf., idem, „Notele de călătorie a lui George Barișiu”, în „Anuarul Institutului de istorie Cluj”, VI, 1963, p. 142.

¹⁵ Virgil Căndea, *L'Afrique dans la culture roumaine ancienne*, extras din „Bulletin de la Commission nationale de la République Populaire Roumaine pour l'U.N.E.S.C.O.”, nr. 1—2.

¹⁶ Valentin Urum, *Pages de l'histoire des relations roumano-africaines jusqu'en 1918*, în „R.R.H.”, VII, 1968, nr. 4.

¹⁷ Mircea Anghelescu, *Călători români în Africa*, București, 1983.

¹⁸ Informații despre sclavajul african în publicațiile „Curierul românesc”, 1832; „Albina românească”, 1832; „Gazeta Transilvaniei”, 1849. Un moment important al atitudinii critice față de sclavaj îl constituie prefața semnată de M. Kogălniceanu la romanul *Coliba unchiului Tom* de Harriett Beecher-Stowe, care apare în traducerea românească la Iași, la mai puțin de un an de la apariția în America, cf. Valentin Urmu, *op. cit.*, p. 547.

Imaginea Africii în cultura română din prima jumătate a secolului al XIX-lea se realizează în principal prin următoarele canale informaționale: manuale școlare, hărți, periodice, almanahuri, calendare, traduceri, biblioteci particulare și în cadrul mai larg, printr-o anumită bibliografie geografică existentă la momentul dat în centrul și sud-estul Europei pe care o numim „lectură potențială” și față de care putea să existe interesul cititorului din țările române.

Manualele școlare editate în cele trei țări române aduc, credem, primele informații, sau așa cum este scopul oricărui manual școlar, datele primare despre geografia lumii și în cadrul ei a Africii¹⁹. Trebuie să remarcăm că informațiile geografice, nedesprinse la început în forma unor manuale de geografie, ci integrate în manuale de citire, sînt numite ca „trebuincioase” sau sub denumirea „folositoare geografie”²⁰, față de informațiile de istorie, literatură, care contribuiau la educarea patriotică și morală a tinerilor. Există așadar încă din această fază o distincție pe linia domeniilor de cunoaștere și a finalităților instructiv-educative. Manualele de geografie de factură modernă apar doar începînd cu deceniul al doilea al secolului al XIX-lea²¹. Elementele geografice în cadrul cărților de citire sau abecedarelor, se dau sub forma unor piese de citire; fiecare piesă de citire dă informații despre un continent, (cf. piesa nr. 57 despre Africa din *Cartea de citire* a lui Zaharia Boiu, 1865, sau în *Bucovina* de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Mss. rom. 280)²².

De obicei piesele de citire sînt adaptări după literatura geografică tradusă sau netradusă care a circulat în țările române și care au fost cele mai cunoscute și cele mai citite pe plan european, cu alte cuvinte s-au tradus edițiile „best-seller”, cum este cazul cărții lui I. H. Kampe, *Descoperirea Americii*, apărută la Buda în 1811 în limba română, și care a apărut în limba maghiară la Cluj în 1793, la Pozsony 1836, la Pesta 1850, în limba germană la Košice 1828, în limba slovacă la Banská Bystrica în 1825²³ și în limba greacă la Viena în 1820²⁴. În țările române erau 478 de prenumerați, din tot atîtea exemplare posibile, pentru lucrarea *Descoperirea Americii* de I. H. Kampe²⁵.

¹⁹ Ștefan Manciușea, *Studiul geografiei în școlile Blajului între anii 1851—1918*, în „Studii și cercetări de geografie”, 1977, 24, nr. 1, pp. 97—102, Proca, Tepelea Ofelia; *Date noi despre primele manuale românești de geografie*, în „Analele Universității București”. Pedagogia, 1973, nr. 22, p. 89—100; Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, 1975; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; Cornelia Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvăneană dintre anii 1786—1830*, în „Studiile. Revista de istorie”, 1956, 9, nr. 1, p. 87—106.

²⁰ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 73.

²¹ N. A. Ursu, *op. cit.* p. 23.

²² Onisifor Ghibu, *op. cit.* p. 71—72.

²³ Cf. Petrik Géza, *Bibliographia Hungariae 1712—1860 seu Catalogus librorum in Hungaria et de rebus patriam nostram attingentibus extra Hungariam editorum*, vol. I, Budapestini, 1890—1892.

²⁴ Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 182.

²⁵ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 99.

Au existat, în învățămîntul din țările române, relativ la învățarea geografiei continentelor și în cazul de față al Africii, cîteva lucrări de propedeutică sau metodică. Astfel este cazul unui *Joc de cărți geografic* („Jeux de cartes instructifs“ a lui Jouy apărut la Paris în 1804 și tradus în 1816 la Viena, de Ecaterina Rasti, în limba greacă), și care înlesnea însușirea rapidă a cunoștințelor despre Europa, Asia și Africa în special așa-numitul „ținut al Barbariei“, adică Algeria, Tunis, Maroc²⁶. O astfel de metodică este și aceea apărută la Koșice în 1823, în limba germană și franceză și care probabil a circulat și în Transilvania: *Mémoires géographiques... contenant la méthode d'apprendre facilement la géographie en un seul jour d'étude et d'observations*, al lui Joh. George Corner²⁷.

Alături de manuale, apelul la hărțile geografice, relevante pentru acea „planetarischer Zustand“, au fost un mijloc deosebit de eficient pentru transmiterea de informații asupra Africii. Astfel în 1800 apare la Viena *Atlas de tabele geografice* a lui Gh. R. Goleșcu²⁸. În anul 1841 se anunță în periodicul „Albina Românească“ faptul că la Institutul Albinei a ieșit „Harta generală a Africei, aleasă și săpată sub direcția d.aga Gh. Asachi, de d. Parteni Antoni“²⁹. Această hartă este una din seria celor 8 hărți care urmau să apară într-un Atlas geografic preconizat încă din 1838.

De un deosebit succes în țările române s-a bucurat geografia și atlasul de hărți a lui A. Ch. Gaspar, tradus în limba greacă de Chiriados Capetanachis în 1808 și 1816, din care 177 de exemplare erau comandate în țările române³⁰.

Universul imagistic al Africii, redat mai ales prin gravuri, a polarizat un larg interes în întreaga Europă. Ne gândim mai întii la succesul pe care l-a avut în Europa culegerea de gravuri *Africa illustrata* în sec. al XVIII-lea, la monumentală monografie plastică *Description de l'Égypte* (Paris 1809—1822) apărută în 21 de volume. O însemnată și foarte apreciată culegere de gravuri, care a redat și imagini din Africa (Egipt, Madagascar, Maroc, Africa de Sud etc.) și care a circulat și în Transilvania³¹, au fost cele care au constituit materialul ilustrativ pentru enciclopedia *Meyer's Universum*, apărut în ediție maghiară la Pesta, în 1835. O intensă informație istorică, geografică, etnografică a Africii o ofereau periodicele românești din cele trei țări române: „Icoana lumii“ a lui Gheorghe Asachi începînd cu 1840, „Curierul românesc“ și „Albina românească“ începînd cu 1830, „Universul“ lui Iosif Genilie începînd cu 1845, „Muzeul național“ a lui I. H. Rădulescu începînd cu

²⁶ Florin Marinescu, *Pe marginea unui „Joc de cărți geografic“*, în „Studii și cercetări de bibliologie“, XIII (1974), p. 258—259.

²⁷ Petrik Géza *op. cit.*, p. 444.

²⁸ Ioan Bianu, Nerva Hodos, *Bibliografie românească veche* (în continuare B. R. V.), vol. II, București, 1910, p. 337.

²⁹ Cf. „Albina Românească“, XII (1841), p. 60.

³⁰ Arianda Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 186 și Mihail Caratașu, *Catalogul bibliotecii unui mare negustor din veacul al XVIII-lea Grigorie Anton Avramie*, în „Studii și cercetări de bibliologie“, XII, București, 1972, p. 201.

³¹ Arhiva Muzeului Județean Satu Mare.

1836, „Calendariu pentru poporul românesc“ a lui George Barițiu începînd cu 1852, în care se pledează pentru analiza continentelor în parte, cu suprafața, populația și religia lor (ex. articolele³² *Geografia explicatoare* II (1852) și *Din geografie* III (1854) în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ al lui George Barițiu, și mult înainte de acestea, ziarul „*Courier de Moldavie*“ (1700), care dădea știri despre evenimente din alte țări și continente petrecute cu doar 3—4 săptămîni înainte.

Bibliotecile particulare reprezintă o imagine edificatoare asupra interesului cititorilor față de cărțile de geografie care furnizau informații și asupra continentului african. Se pot remarca în acest sens: *Dicționarul geografic* a lui Vosgien în biblioteca Gh. Asachi³³, tratatele de geografie a lui Berckenhaimer, Grube, Hübner din biblioteca lui Timotei Cipariu³⁴, memorialele de călătorie al lui Humboldt și Chandler în bibliotecile personale ale lui Ion Balș și Osvald Dreutel din Moldova³⁵ etc.

Un alt canal informațional prin care se realizează imaginea continentului african în cultura și societatea românească este acela pe care l-am denumit „lectura potențială“. Această lectură construită pe o posibilă bibliografie geografică și pe un posibil acces al intelectualului român la ea, nu trebuie neglijat, chiar dacă lucrările pe această tematică nu au fost tipărite în limba română, ci în limbile maghiară, germană, apărute la Pesta, Viena etc. Intelectualul transilvănean de exemplu putea citi în limbile respective. Mediile informaționale în care trăia el: școala, instituțiile de învățămînt în general, bibliotecile transilvănene, erau formate și din astfel de cărți, pe care o elementară curiozitate le-a depistat, pentru că este îndeosebi cunoscut că lectura se produce și se realizează în perimetrul neîncetat progresiv al unei culturi librare regionale. Astfel, am încercat o identificare a unei posibile bibliografii geografice (cu privire specială la Africa), descoperind în perioada cuprinsă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă la jumătatea secolului al XIX-lea în jur de 50 de titluri³⁶, din care putem remarca, în primul rînd, lucrările traduse din prestigioasa colecție de memoriale de călătorie și descrieri geografice, *Edinburger Cabinets-Bibliotek*, în limba maghiară la Pesta în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, în 14 volume. Unele din aceste cărți au fost tipărite și elaborate în Transilvania, cum ar fi: *Seelman Károly Istorie despre Asia și Africa* în limba maghiară, apărută în două ediții la Cluj și Sibiu în 1793³⁷, sau

³² Rodica Sofroni, *Problematika în Calendarele lui George Barițiu* (1852—1865), vol. III, în *Bibliotecă și cercetare*, 1979, Cluj-Napoca, p. 214.

³³ M. Bucur, *Biblioteca lui Gheorghe Asachi* în „*Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu*“, 1973—1974, p. 289—298.

³⁴ Sidonia Fărcaș, *Cartea de știință în biblioteca lui Timotei Cipariu*, în „*Biblioteca și cercetare*“, vol. II, Cluj-Napoca, 1980, p. 200.

³⁵ V. Isac, *Bibliotecă personale în sec. al XIX-lea*, în „*Revista Arhivelor*“, 1969, nr. 1, p. 51—60.

³⁶ Petrik Géza, *op. cit.*, passim.

³⁷ Idem, *Bibliographia Hungariae* . . . . vol. III, p. 360.

cartea lui Vetsei István *Descrierea lumii: Europei, Asiei, Africii, Americii*, în limba maghiară, apărută la Carei în 1757³⁸.

Același gen de informații l-au furnizat și almanahurile sau periodicele cum sînt: „Erdélyi Muzeum“ de la Cluj începînd cu 1814, „Athenaeum“ de la Pesta începînd cu 1837, „Falu — Könyv“ de la Pesta începînd cu 1851, „Emlék — könyv“ de la Pesta, începînd cu 1852, sau „Almanahul transilvănean“ la Sibiu, începînd cu 1781, în limba germană, „Noul calendar transilvănean comun pentru catolici, evanghelici și greco-orientali“ la Sibiu în 1831, în limba germană³⁹ etc.

Trebuie remarcat faptul că în special, almanahurile și cărțile de buzunar au avut o mare popularitate în rîndul cititorilor, prin accesibilitatea materialelor conținute, din cele mai diverse categorii sociale, ele realizînd primele acel „circuit al colportajului“ informațiilor⁴⁰.

Toate aceste exemple, denotă o ambiță informațională la care se putea apela la vremea respectivă, și care credem că este necesar a o lua în discuție. Pe lîngă acestea, dar nu în ultimul rînd, existau o serie de traduceri care s-au făcut din literatura geografică universală, în limba română și care au rămas în manuscris și care sînt un exemplu peremptoriu în ceea ce privește instituirea interesului culturii române față de Africa. Traducerea, pe lîngă informația propriu-zisă, aduce „ imaginea celuilalt“ în orizontul mental românesc, avînd și semnificative valențe etice, de integrare a „umanității între popoare“ așa cum o definea Ortega Y. Gasset⁴¹.

Dacă pînă în secolul al XVIII-lea literatura geografică tradusă la noi era cantonată într-un context istorico-genealogic al lumii în forma „chorographiilor“ și „cosmografiilor“, începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea, datorită frecvenței mai mari de note de călătorie, se creează o autonomie în ceea ce privește literatura geografică. Acum încep să fie elaborate seria așa numitelor „teatre“ sau „amfiteatre“ ale Europei și ale celorlalte continente⁴². La noi, din acest gen de scrieri geografice este semnificativ a menționa *Maidanul lumii care are întru sine patru părți: Europa, Asia, Africa, America*, 1774 (mss 1267). Se poate observa din titlu adaptarea noțiunii clasice de „teatru“ sau „amfiteatru“, la expresia autohtonă de „maidan“, fapt ce ar părea formal, dar prin asta se explică modul în care un orizont spațial local limitat acoperă o realitate supradimensională, inadecvată încă cu un lexic local. În aceeași ordine de idei, această noțiune ar defini dimensiunile universului terestru exprimate în chip balcanic.

³⁸ *Ibidem*, p. 783.

³⁹ M. Avram, *Calendare sibiene în limba germană* (sec. XVII—XIX), Sibiu, 1979, p. 63 și p. 104.

⁴⁰ R. Escarpit, *op. cit.*, p. 75.

⁴¹ Ortega y Gasset, „*Ideas y creencias*“, Madrid, 1942, apud G. Tepelea, *Ortega y Gasset despre mizeria și splendoarea traducerilor*, în „*Revista Fundațiilor*“, (X), 7, 1943, p. 183—184.

⁴² D. Ciurea, *Considérations sur la littérature historique et géographique des XVII e — XVIII e siècles* (Essai de classification), în „*R.R.H.*“, nr. 5, 1971, p. 823—824.

Traducerile care au apărut în limba română, unele au fost integrate în manuscrise miscelane, altele în manuscrise separate, dintre care amintim: mss. 1134 din 1757, mss. 1376 din 1785, mss. 1135 din 1769, mss. 1152 din 1802, mss. 220 sfârșitul secolului al XVIII-lea, mss. 1267 din 1744, mss. 1075 din 1859 Michiels: *Trata negrilor din Africa*, tradusă de D. Stănescu, mss. 816: V. Alecsandri *Călătorie în Africa*, 1853⁴³.

De obicei Africa este prezentată mai ales prin partea de nord a continentului: Egipt, Libia, Tunisia, Maroc, Algeria etc. și mai puțin restul continentului.

Un manuscris foarte puțin cunoscut, dar foarte important privind imaginea Africii în cultura română, și de la care am pornit la întocmirea acestei lucrări, este *Călătoria lui Mungo Park, înlontrul Africei*, o traducere care aparține cărturarului transilvănean Moise Sora Novac⁴⁴. Prin toate preocupările sale, Moise Sora Novac (cărturar, educator, om politic) poate reconstitui modelul cărturarului provincial, post-iluminist, învrednicit de multe inițiative și realizări, dedicat exemplar idealului național și cultural transilvănean din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Detaliile unei activități converg în cele din urmă spre definirea cărturarului provincial, la care modestia statului social-politic nu exclude excepția preocupărilor. Traducerea a rămas în manuscris și este anexată la o scrisoare trimisă lui G. Barițiu în 12 decembrie 1846⁴⁵, pentru a fi publicată într-unul din periodicele pe care le conducea acesta. Exemplarul după care a realizat traducerea este o ediție în limba germană, apărută la Berlin și Hamburg în 1800⁴⁶. Deoarece lucrarea originală era prea întinsă, „măritoare“, Moise Sora Novac nu traduce decît niște date importante cuprinse între pag. 8 și 318. După cum se menționează în „postfața“ ediției germane, această descriere de călătorie nu este adresată „oamenilor învățați“, ci unui număr cît mai mare de cititori. Deci lucrarea face parte din seria lucrărilor de popularizare științifică din așa-numitul „circuit al colportajului“⁴⁷. Manuscrisul este realizat în grafie chirilică, cu excepția toponimelor și a numelor de persoane, care apar în latină. De altfel în „postfața“ a ediției germane se arată că toponimele și numele de persoane nu s-au scris după ediția originală, engleză, ci după pronunția autohtonă (africană), limba traducerii românești este limpede, exactă și în care se recunoaște

⁴³ Gabriel Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești*, B.A.R., 1—1600, București, 1978, passim.

⁴⁴ Doru Radosav, *Cărturarul sătmărean Moise Sora Novac și revoluția de la 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, XI, 1978, pp. 101—106.

⁴⁵ Biblioteca Academiei R. S. România, Mss. rom. 1000, f. 37—42.

⁴⁶ Unul dintre exemplarele acestei ediții l-am identificat la Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca (în continuare B.C.U. Cluj-Napoca), cota 28676, Park (Mungo), *Reisen in Innern von Afrika auf Veranstaltung der afrikanischen Gellschaft in dem Jahren 1795, bis 1797 unternommen. Aus dem Englischen*. Mith Kupfern und einer Karte, Berlin und Hamburg. 1800.

⁴⁷ Robert Escarpit, *op. cit.*, p. 75.

faptul că Moise Sora Novac a fost familiarizat cu o terminologie geografică la nivelul cel mai înalt din vremea respectivă (de exemplu sint folosiți termeni moderni: insulă, port, riu, fluviu, țârm etc.), lucrarea putând fi socotită și o contribuție însemnată la îmbogățirea terminologiei geografice din Transilvania⁴⁸.

În Transilvania, au circulat următoarele ediții din *Călătoria lui Mungo Park*: ediția din limba germană apărută la Hamburg în 1799, apoi cea din 1800, apărută la Berlin și Hamburg, iar în limba maghiară ediția de la Pesta din 1816⁴⁹.

Am mai identificat, în afară de edițiile respective, care au circulat în țările române o ediție în limba rusă care a apărut în două părți la Petersburg între 1806—1808. Deci, se poate concluziona asupra faptului că intelectualul român, sau cititorul român are acces la acea lectură sau bibliografie „potențială” pe care o găsește într-un spațiu regional de cultură libră, și prin care se intermediază o informație de actualitate europeană pentru că intenția mărturisită de altfel a lui Moise Sora Novac în prefața traducerii este aceea „de a împărtăși publicului cititor niște date mai importante”.

Moise Sora Novac, pe lângă traducerea respectivă trimisă lui G. Barițiu, mai trimite spre publicare în „Foaia pentru minte, inimă și literatură” un articol cu date istorico-geografice și statistice privind câteva țări mari din Europa, precum și din coloniile lor din alte continente⁵⁰, prelucrate de Fényes Elek, conform unui program editorial preconizat de G. Barițiu, pentru a da informații despre istoria și geografia lumii.

Fără îndoială că acest efort cultural care a însemnat traducerea din literatura geografică, informațiile despre alte țări și continente decât cele integrate „viziunii occidente-centriste”⁵¹, trebuie să stea în atenția istoriografiei noastre nu numai din imperativul strictei inventarieri a producției culturale, ci și acela care are referințe nemijlocite în modificările și deschiderile care se produc la nivelul opiniei publice a societății românești, la nivelul mentalului colectiv.

Avem în vedere în acest sens două aspecte care ar trebui urmărite: 1) *noutatea sau ineditul* care intervine într-un cadru informațional tradițional și 2) *raportul dintre prejudecată și noutate* în ceea ce privește dimensiunile spațio-temporale receptate în mediul cultural din societatea românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

⁴⁸ Pentru comparație a se vedea problemele de terminologie științifică la N. A. Ursu, *op. cit.*

⁴⁹ B.C.U. Cluj-Napoca, cota 51526, Park, Mungo, *Reise in das Innere von Afrika in den Jahren 1795, 1796 und 1797 auf Veranstaltung Gesellschaft unternehmen. Nebst einem Wörterbuche der Mandingo-Sprache und einem Anhang geographischer Erläuterungen von Rennell. Aus dem Englischen. Mit einer Karte und Kupfern*, Hamburg 1799, Bei Benjamin Gottlieb Hoffmann 8.; cota 38952, *Park útazása Afrika belsőtartományában Burbon, Frantzia, s Javan szigeteiről és Dahom-Országáról szóló némely tudosításokkal együtt*, în „*Nevezetes Utazások Tárháza*”, I kötet, Pesten 1816.

⁵⁰ Cf. „*Foaie pentru minte inimă și literatură*”, XIX (1856), p. 16, p. 58—59.

⁵¹ Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultura critică românească*, București, 1984, pp. 25—28.

Relativ la informația nouă, trebuie să remarcăm faptul că începînd cu deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea revistele „Albina română“, „Gazeta de Transilvania“, „Icoana lumii“, prezintă frecvent date privind navigația pe mare și pe uscat, date privind dimensiunile morale ale popoarelor din alte continente (inclusiv Africa), flora și fauna lumii noi etc. Toate aceste aspecte vin în întîmpinarea unor criterii taxonomice și comensurabile cu care este confruntată o întregă Europă a primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Semnificative în acest sens sînt mențiunile unui anume Alexandru Ioan, călător în 1862: *Scrisoarea de cele ce am văzut în drum și pe mare [...] și ceea ce am plătut pe vapoară și în cît timp ne transportăm dintr-o distanță într-alta*⁵².

Ritmurile, după care se petrec inovațiile în cunoașterea geografică, devin de-a dreptul spectaculoase pe parcursul doar a citorva decenii. Dacă luăm spre exemplu un fragment dintr-un manuscris din 1748 de *Întrebări și răspunsuri* și anume: „Pe ce stă pămîntul? — Pămîntul stă pe trei chiți, chiții sînt trei pești, peștii stau pre apă, apa stă pre piatră, piatra stă pe foc, focul stă pre un copac cu patru crângi [...] cele patru crângi închipuește 4 stîlpi ai Sfintei Evanghelii ce oblăduiesc toată lumea”⁵³, și un alt exemplu, dintr-un manuscris miscelaneu din 1802, fragmentul „*Pentru arătarea globului*“, care cuprinde: „Întîia orînduială a globului” și „în cîtă depărtare de mijlocul pămîntului spre pol, adecă spre *amieză-dzi*”⁵⁴, se poate sesiza saltul remarcabil din sfera cunoașterii de la o cosmologie hieratică⁵⁵ la una științifică. Distanța dintre manuscrisul din 1748 și cel din 1802, nu este numai una temporală, ci de valorizare în planul reprezentărilor mentale și a cunoașterii. Sesizarea, pe baza cunoașterii științifice a adevăratelor dimensiuni spațiale, are repercusiuni imediate asupra propriei reprezentări. Noul orizont geografic astfel dobîndit, face posibilă *autocunoașterea*, fixarea propriului loc în „noua cosmologie“, cu tendința vădită de „sincronizare“ și „congruență“ a acestuia cu alte teritorii, cu alte lumi. Credem că tocmai acest aspect l-a determinat pe Amfilohie de Hotin în *Gheographia mol-*

⁵² Cf. G. Ștrempele, *op. cit.*, Mss în 1340.

În ceea ce privește febrilitatea cu care omul secolului al XIX-lea, calculează timpul călătoriilor, merită reținut faptul că vapoarele făceau cursa Hâvre—New-York la 1830 în 734 de ore, la 1867 în 229 de ore, la 1877 în 290 de ore, în 1887 în 200 de ore iar la 1900 în 162 de ore. Cf. Ion Conea, *O știință nouă: geopolitica*, în „Sociologia românească“, II, 1937, nr. 9—10, p. 403.

⁵³ Alexandru Ciorănescu, „*Întrebări și răspunsuri*“, în „Cercetări literare“, vol. I, București, 1934 p. 55.

⁵⁴ G. Ștrempele, Fl., Moisil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1967, Mss. nr. 1152.

⁵⁵ Deosebit de edificatoare pentru această cosmologie sînt semnificațiile detectate la nivelul mentalităților tradiționale populare, a noțiunii de lume, care poate fi deopotrivă, „*cerul și pămîntul*“, „*marginile pămîntului*“, „*toată făptura*“, „*toate cele cerești, cele pămîntești și cele dedesupt*“, „*lumea e țarina*“ (pămîntul fertil), cf. Eugen Morariu, „*Semnificațiile noțiunii de lume în Noul Testament*“, în „*Mitropolia Ardealului*“, XXVIII, nr. 7—8, Sibiu, 1983, p. 430.

dovenească (Iași 1795) să fixeze coordonatele geografice ale Iașului față de Ispahan, Constantinopole și California⁵⁶.

Aceeași idee a sincronismului sau a integrării într-o nouă cosmologie o regăsim în sincronismul revendicat de noua ideologie culturală care începe să devină imperativă în epocă: „Destul am dormit, vreme este să ne deșteptăm [...] Privind la toate neamurile Evropii, vedem că prin lumina învățaturii au aflat umbletul pe mări și oțean ca pre uscat, au măsurat înălțimea și mărimea soarelui...“⁵⁷

Al doilea aspect acela al raportului dintre prejudecată și noutate, este sesizabil la nivelul rezistenței tradiției față de agresivitatea informațională pe care o aduce literatura geografică. Astfel luăm spre exemplu prefața la *Triodul* lui Grigore Râmniceanul din 1789, unde se remarcă faptul că „pruncii n-au atîta atîrnare și trebuință de înțelepție cea din afară, de a împlini însușirile ce o dau geografii (în sens larg n.n.) la Europa, ci să reazimă totdeauna de brațul cel neobișnuit al dumnezeiștii purtări de grijă“⁵⁸.

Tot în acest sens remarcăm faptul că noua dimensiune spațială, infuzată în mentalul colectiv, poate trezi o „pensée peur“, un sentiment firesc de agorafobie, sau aprehensiune de spațiu, și frica de călătorie. Astfel, în prefața de la cartea *Geografia sau scrierea pămîntului*, apărută la Buda 1814 sub îngrijirea lui Nicola Nicolau din Brașov, se menționează: „Ba nu puțină cu adevărat desfățare sânte omul într-u inima sa, când ținuturile împărățiilor și a crăiilor cele mai îndepărtate [...] și vrednice de pomenire prin singura scriere și le pune înainte fără de a avea cu multă cheltuială și *cumplite primejdii* să ajungă pre acolo a le privi cu ochii“⁵⁹.

Un alt aspect deosebit de interesant, care trebuie remarcat, este faptul că editorii sau traducătorii de literatură geografică, care prezintă spații inedite, au o anumită îndoială privind receptarea noutății a acestor „*loca incredibilia*“ de către publicul cititor: „Asemeni istorii neobișnuit fiind a se tipări pre limba românească, nici toți oamenii din acest Nation au știre cum și în ce chip s-au aflat acest mai înainte necunoscut pămînt“, deși aceste informații sînt „*adevărate, iară nu iscodite istorii*“⁶⁰.

Imaginea Africii în cultura românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea constituie un generos prilej de evaluare a receptării și adaptării culturii române la inovațiile timpului istoric respectiv.

DORU RADOSAV

⁵⁶ Nicolae Iorga, *Ceva mai mult despre viața noastră culturală și literară în secolul al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române“, tom. XXXVIII, Mem. Sect. istorice, 1916, pp. 802—805.

⁵⁷ B.R.V., vol. III, p. 470, prefața la: Paris Mumuleanu, *Characteruri*, 1825.

⁵⁸ Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea*, București, 1968, p. 196.

⁵⁹ B.R.V., vol. III, pag. 101.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 152.